

В. Д. Невесенко, асп.

Інститут агроекології УААН, м. Черкаси

Проблеми сталого розвитку світової економіки в умовах екологічних викликів

Сучасна екологічна криза ставить під загрозу можливість стійкого розвитку людської цивілізації. Подальша деградація природних систем веде до дестабілізації біосфери, втрати її цілісності і здатності підтримувати якості середовища, необхідні для життя. Стаття присвячена актуальним проблемам стійкого розвитку. Виділені принципи стійкого розвитку суспільства для заощадження природного середовища нащадкам.

сталій розвиток, сталий розвиток економіки, індикатори сталого розвитку, екологічна криза, екологічна система, інвайронментальна економіка

Постановка проблеми. В останні два десятиліття як альтернатива парадигмам економічного зростання і стереотипам споживчого суспільства почала формуватися концепція стійкого розвитку (або в англійській термінології "sustainable development"). Ідеї стійкого розвитку, що набули широкого поширення після публікації в 1987 р. доповіді Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку "Наше спільне майбутнє", знайшли практичне втілення в соціально-економічній і екологічній політиці багатьох держав. До 2008 р. стратегії або програми стійкого розвитку прийняли більше 100 країн світу, зокрема США, Канади, країн ЄС, Австралії, Японії, Китаю, Індії і ін.

© В. Д. Невесенко, 2010

Зростання світового виробництва і населення – головні чинники, які привели до різкого збільшення антропогенного навантаження на природу. Асиміляційний потенціал вже не справляється із завданням відновлення в навколишньому середовищі. Тому у всіх елементах екосистеми почалися істотні, необоротні зміни.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Питання окремих теоретичних положень сталого світового розвитку економіки розглядалися в Доповіді "Комісії Брундтланда" в 1987 р., в матеріалах Конференції в Ріо-де-Жанейро у 1992 р., в працях Б.В. Буркінського, І. О. Карінцева, І. М. Сотника, В.Н. Степанова, Л. Г. Мельник, С.К. Харічкова та інших вчених.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ідеї, принципи, стратегії та механізми реалізації концепції сталого економічного розвитку достатньо глибоко та послідовно вивчені та узагальнені у науковій літературі. Разом з тим методологічні прорахунки не дозволили їй досі на основі концепції сталого розвитку сформулювати більш менш чітку модель, в основі якої має бути розуміння глобальної природи подальшого сталого економічного розвитку.

Постановка завдання. Метою дослідження є наукове обґрунтування теоретичних положень проблем сталого розвитку світової економіки в умовах екологічних викликів та формування моделі сталого розвитку в умовах глобалізації. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: дослідити та розвинути теоретичні підходи до сталого розвитку світової економіки в умовах екологічних викликів; згрупувати індикатори сталого розвитку економіки; визначити пріоритетні напрямки сталого розвитку економіки.

Результати дослідження. Людство почало усвідомлювати необхідність радикального перегляду стратегії свого розвитку лише після того, як процеси деградації біосфери прийняли такий розмах, що почали приводити до яскраво виражених глобальних

змін всіх її елементів (земля, вода, повітря і навіть навколоземний космічний простір), включаючи здоров'я самої людини.

"Сталий розвиток" - складне, багатоаспектне поняття, в якому інтегруються як природні і соціально-економічні параметри стану навколишнього середовища, так і етичні, правові норми справедливого розподілу спільного природного спадку між поколіннями.

Перехід до сталого розвитку - це глибока, науково обґрунтована раціоналізація природокористування з метою забезпечення тим, що живуть зараз і наступним поколінням здорового середовища життєпомешкання і достатньої забезпеченості природними ресурсами. Це складний, багатобічний, цілеспрямований і керований процес суспільного розвитку.

Вважається, що найбільш розвинуті країни вже здійснили перехід до інтенсивної і високоефективної економіки, що дозволяє їм досить успішно вирішувати складні соціально-економічні і екологічні проблеми [4]. Сьогодні розробляються і обговорюються принципи сталого розвитку. В їх числі:

- стримання і обмеження природного приросту населення. Реалізація соціально-демографічної політики, спрямованої на регулювання основних показників демографічного розвитку і росту населення;

- прискорений розвиток високотехнологічних виробництв, відмова від ресурсо- і енергомістких технологій. Структурна перебудова всієї економіки на користь глибоких і маловідходних технологій, екологічно небезпечних виробництв;

- принципово нові підходи до раціонального природокористування, що ґрунтуються на максимальному збереженні природних ресурсів і середовища життєпомешкання суспільства, їх ефективному використанні;

- поступова зміна орієнтирів і критеріїв соціально-економічного розвитку, відмова від концепцій споживацького суспільства, перехід до критеріїв екологічно небезпечного розвитку з розумним обмеженням рівня споживання;

- активне міжнародне співробітництво в пропаганді і реалізації принципів сталого розвитку в різних країнах [4].

Однією з перших концепцій природокористування стійкого розвитку була теорія «нульового зростання», яку розробили основоположники «Римського клубу» Дж. Медоуз, А. Мессаровіч. Вони стверджують, що зростання споживання неможливо понизити у зв'язку з впровадженням нових технологій.

Отже, загальним підходом до вирішення екологічних проблем є обмеження суспільного виробництва і споживання, тобто зниження темпів валового випуску країни. Але розвиток економічної системи показав, що нульові темпи лише знижують добробут країни [2].

Головним напрямом виходу із стану екологічної кризи може стати лише забезпечення сталого розвитку, який узагальнює в собі процес виживання і відтворення генофонду нації, активізацію ролі кожної окремої людини в суспільстві, забезпечення її прав і свобод, збереження навколишнього природного середовища, формування умов для відновлення біосфери та її локальних екосистем, орієнтацію на зниження рівня антропогенного впливу на природне середовище й гармонізацію розвитку людини в природі.

Сукупність притаманних сталому розвитку індикаторів визначає кількісно-якісні параметри та формує науково-теоретичні передумови для розвитку гармонійного економічного національного і світового господарства. За визначенням ООН ключові індикатори можна згрупувати у 14 розділів (табл.1). Захоплюючись кількісними та якісними показниками, слід зважати на необхідність врахування, насамперед, сутнісних показників сталого розвитку. Знання як новий ресурс, що є похідним від людини – головної продуктивної сили суспільства – лише запроваджується у виробництво, трансформуючи при цьому усталені інститути, форми та механізми підприємницької діяльності. Якщо капіталізм був ерою масового виробництва з тенденцією до укрупнення, то синергія поєднання людини та знання може проявлятися у будь-який, навіть не

очікуваний спосіб. Знання як фактор виробництва та ключова продуктивна сила нової економіки, що формується, нині перебуває в стані дослідження.

Таблиця 1 – Індикатори сталого розвитку

<i>Розділ</i>	<i>Підрозділ</i>	<i>Ключовий індикатор</i>	<i>Уточнюючі показники</i>	
Бідність	Бідність по доходах	Частка населення, що мешкає за національною межею бідності	Частка населення, що мешкає менш ніж на 1 дол. США в день	
	Нерівність по доходах	Відношення доходів 10% найбагатших та найбідніших		
	Санітарія	Частка населення, що користується покращеними санітарними умовами		
	Питна вода	Частка населення, забезпечена якісною питною водою		
	Забезпеченість енергією	Частка домогосподарств без джерел енергії	Частка домогосподарств, які користуються твердим паливом для приготування їжі	
	Умови проживання	Частка міського населення, що мешкає у хрущобах		
Управління	Корупція	Частка населення, яка дає хабарі		
	злочинність	Кількість навмисних вбивств на 100.000 населення		
Здоров'я	Смертність	Дитяча смертність до 5 р.	Очікувана тривалість життя при народженні	
		Очікувана тривалість життя при народженні		
	Охорона здоров'я	Частка населення, яка має доступ до первинної медичної допомоги	Очікувана тривалість життя при народженні	
		Рівень імунізації проти дитячих інфекційних хвороб		
	Харчування	Харчування дітей		
Рівень захворюваності та ризику	Зараженість найбільш небезпечними хворобами (СНІД, туберкульоз, малярія)	Тютюнопаління		
Освіта	Рівень освіти	Частка осіб, які закінчили школу	Неперервне навчання	
		Частка осіб, які навчаються		
		Частка дорослих з освітою		
	Грамотність	Грамотність дорослих		
Демографія	Населення	Темп зростання населення	Рівень народжуваності	
		Рівень залежності		
	Туризм		Відношення кількості місцевого населення до кількості туристів у тур. регіонах	
Природні катаклізми	Підверженість природним лихам	Частка населення, яка мешкає в регіонах із загрозою лиха		
	Готовність подолання наслідків лих		Людські та економічні втрати внаслідок лих	
Атмосфера	Зміна клімату	Викиди діоксиду вуглецю	Викиди парникових газів	
	Зменшення озонного шару	Споживання речовин, що руйнують озонний шар		
	Якість повітря	Концентрація шкідливих речовин у повітрі міст		
Земля	Використання землі		Зміна цільового призначення землі	
			Деградація ґрунту	
	Продовження табл. 1			
	Пустині		Площі опустелювання	
	Сільське господарство	Частка с/г землі		Ефективність використання міндобрив
				Використання с/г пестицидів
			Площа органічного с/г	
Ліси	Частка землі під лісами		Частка заражених дерев	
			Частка земель сталого лісгосподарства	
Морські водні	Узбережжя	Частка населення, що мешкає у	Якість води для купання	

ресурси		прибережній зоні	
	Рибальство	Частка риби в межах безпечних біологічних лімітів	
	Екологія моря	Частка акваторії під захистом	
Свіжа вода	Кількість води	Частка використовуваних водних ресурсів	
		Інтенсивність використання води за видами економічної діяльності	
	Якість води	Присутність фекалій у чистій воді	Обробка стічних вод
Біорізноманіття	Екосистеми	Частка територій під захистом	
	Види	Види під загрозою	
Економічний розвиток	Макроекономіка	ВВП на душу населення	Збереження
		Частка інвестицій у ВВП	Чисті збереження як відсоток ВВП
			Рівень інфляції
	Сталість державних фінансів	Відношення боргу до ВВП	
	Зайнятість	Рівень безробіття	Низька зайнятість
		Продуктивність праці та вартість одиниці праці	
		Частка жінок серед зайнятих не у сільському господарстві	
	Інформаційно-комунікаційні технології	Інтернет-користувачі на 100 населення	Лінії стаціонарного зв'язку на 100 населення
			Кількість мобільного зв'язку на 100 населення
Дослідження та розробки		Валові витрати на НДДКР у ВВП	
Туризм	Частка доходів від туризму у ВВП		
Глобальне економічне співробітництво	Торгівля	Дефіциту поточного рахунку до ВВП	Частка імпорту з країн, що розвиваються
			Середній рівень тарифу до експорту з країн, що розвиваються
	Зовнішнє фінансування	Офіційна допомога розвитку як частка ВВП	Частка іноземних та закордонних прямих інвестицій у ВВП
			Частка іноземних приватних переказів в ВВП
Моделі споживання та виробництва	Споживання матеріальних ресурсів	Матеріальна витратність економіки	Внутрішнє споживання матеріалів
	Використання енергії	Споживання енергії	Частка альтернативних джерел енергії
		Енергоінтенсивність за галузями	
	Поводження з відходами	Шкідливі відходи	
		Утилізація відходів	Утилізація радіоактивних відходів
Транспорт	Розподіл за видами транспорту		

До ключових понять при визначенні факторів сталого розвитку відносимо такі поняття, як рівність відношень, рівновагу, збалансованість, сумісність. В цьому плані для багатьох міжсферних і внутрішньосферних відношень, на нашу думку, більше пасує поняття збалансованості, що передбачає відносну паритетність і разом з тим певну динамічність явищ. Основою такого підходу є визнання паритетності соціальних, економічних, екологічних і інших інтересів суспільства, а не пріоритетності одного з цих елементів [3].

Таким чином, в основі стійкості розвитку в його інтегральних чи міжсферних аспектах лежать не найпростіша рівність, а такі модифікації рівноваги як збалансованість, суміщеність, одночасність прояву певних явищ, процесів і т.і. Прикладом такої стійкості є досягнення в державі високого рівня економічного розвитку, зростання ВВП на душу населення, ріст національного багатства при одночасному зниженні антропогенного

навантаження на навколишнє середовище (тобто, досягнення міжсферної екологічної рівноваги).

Зазначається, що у збалансований розвиток не тільки держави в цілому, але і будь-якого регіону, повинне закладатися рішення трьох основних задач:

– економічної - забезпечення збалансованого з екологічними і соціальними вимогами ефективного розвитку виробництва;

– екологічної - відновлення первинної якості стану природного середовища до рівня, що не шкодить здоров'ю людини і природним екосистемам, збереження його на цьому рівні, досягнення його максимально можливого поліпшення;

– соціальної - поліпшення умов життєдіяльності і відтворення населення, поліпшення його генофонду, підвищення його матеріального забезпечення і якості життя

При цьому постійному контролю підлягає дотримання основних рівноваг соціально-економіко-екологічного розвитку. До таких рівноваг відносяться збалансованість між демографічним, техногенним пресингом і стійкістю природних ландшафтів, їх екологічною ємністю, між інтересами розвитку територіальної структури виробництва і задачами формування екологічної мережі території, тобто системи природно-заповідних і інших особливо охоронюваних територій, між здатністю природи компенсувати природні й антропогенні порушення в ній і рівнем техногенних навантажень.

З формальної точки зору, стійкий розвиток розглядається нами як гармонізація відносин трьох структурних підсистем цивілізованого світу - соціуму, економіки і навколишнього середовища (рис. 1).

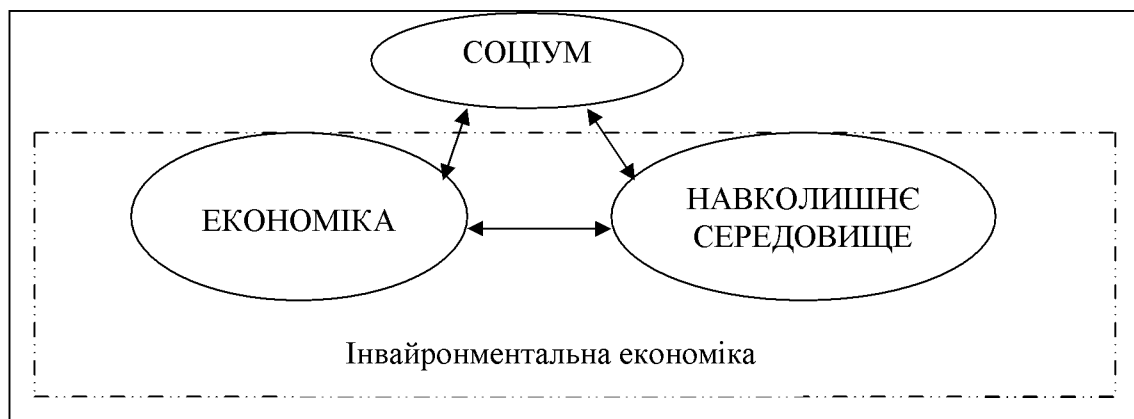

Рисунок 1 – Співвідношення трьох підсистем цивілізованого світу і положення інвайронментальної економіки (За М.В. Багровим)

Проблемне бачення концепції стійкого розвитку в сучасному вираженні показано на рис. 2. На рис. 2 проілюстровано, що поняття стійкого розвитку спирається на «три кити»: світоглядний, теоретичний і технологічний (у широкому змісті слова його можна назвати конструктивним чи практичним) аспекти. У фокусі цієї проблеми знаходиться оптимальне керування ресурсами, що спирається на міжнародну практику і високі технології, планування стійкого бізнесу і використання нормативно-правових механізмів регулювання відносин у сфері природокористування. Праворуч позначені регіональні особливості стійкого розвитку, його економічний і інформаційний базиси.

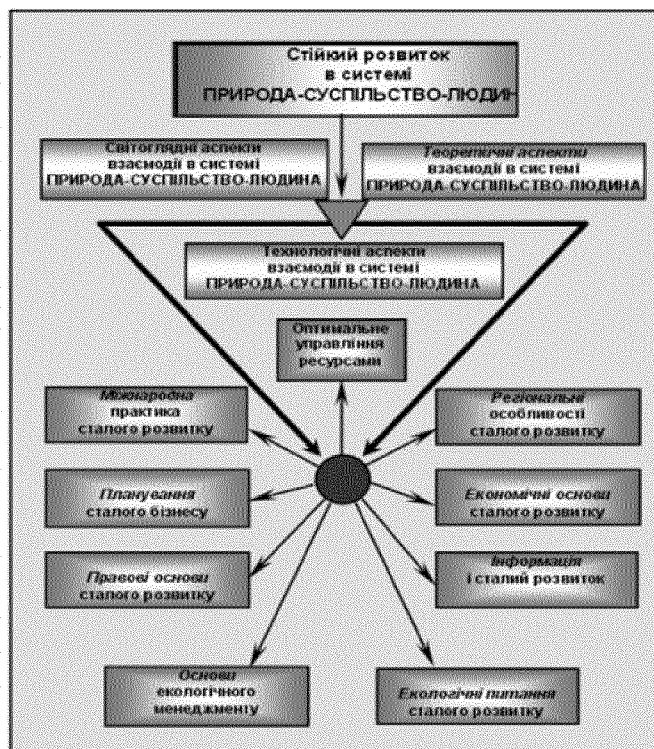

Рисунок 2 – Проблемне бачення концепції сталого розвитку регіону (за М.В. Багровим)

У нижній частині блок-схеми бачимо екологічні основи стійкого розвитку - екологічні питання (стійкість, ризик, екологічне оцінювання і оптимізація), а також екологічний менеджмент як засіб реалізації всіх цих можливостей, які без механізмів регуляції, управління, моніторингу будуть практично непотрібним хаосом нових бачень старого предмету.

Отже, основою сталого розвитку є паритетність відносин у тріаді людина - природа - суспільство. До числа основних глобальних чинників дестабілізації природного середовища відносяться: зростання споживання природних ресурсів при скороченні їх запасів; збільшення чисельності населення планети; деградація основних компонентів біосфери, включаючи скорочення біологічної різноманітності, і обумовлене цим зниження здатності природи до саморегуляції і забезпечення існування людської цивілізації; можливі зміни клімату і виснаження озонового шару Землі; зростання вартості шкоди від стихійних лих і техногенних катастроф; недостатній для переходу до стійкого розвитку рівень координації дій світової спільноти в області рішення екологічних проблем і регулювання процесів глобалізації; військові конфлікти і терористична діяльність, що продовжуються.

До числа основних чинників дестабілізації природного середовища на регіональному рівні можна віднести: ресурсний шлях розвитку, що приводить до швидкого виснаження природних ресурсів і деградації природного середовища; низька ефективність механізмів природокористування і охорони навколишнього середовища, включаючи відсутність рентних платежів за користування природними ресурсами; різке ослаблення фахового рівня управлінських рішень, що стосується розвитку регіону; низький технологічний і організаційний рівень суб'єктів господарювання, високий ступінь зношеності основних засобів; наслідки економічної кризи і зниження рівня життя населення; низький рівень екологічної свідомості і культури, як керівної ланки так і населення в цілому.

Висновки. Подальший розвиток світового суспільства включає дотримання концепції сталого розвитку, що вимагає забезпечення сьогоденних постійно зростаючих потреб із збереженням такої ж можливості для майбутніх поколінь. Впровадження в життя цієї концепції потребує розроблення відповідного еколого-економічного механізму, що

забезпечив би виконання вимог усіма господарюючими суб'єктами як на мікро-, так і на макрорівні незалежно від рівня економічного розвитку країни.

Список літератури

1. Буркинський Б.В., Степанов В.Н., Харичков С.К. Природопользование: основы экономико-экологической теории. – Одесса: ИПРЭИ НАНУ, 1999. – 350 с.
2. Мельник Л. Г. Економіка енергетики: навч. посіб. / Л. Г. Мельник, І. О. Карінцева, І. М. Сотник. – Суми : Університетська книга, - 2006. - 238 с.
3. Руденко Л.Г., Горленко І.А., Олещенко В.І. Україна на пути к устойчивому развитию. - К.: Інститут географії НАН України- 2000. - 29 с.
4. Рутинський М.Й. Сталий розвиток: від вербальної концепції до концептуальної моделі.//Укр.геогр.журн.- 2000,-№1.- С.35-40.

В. Невесенко

Проблеми устойчивого развития мировой экономики в условиях экологических вызовов

Современный экологический кризис ставит под угрозу возможность устойчивого развития человеческой цивилизации. Дальнейшая деградация природных систем ведет к дестабилизации биосферы, утрате ее целостности и способности поддерживать качества среды, необходимые для жизни. Статья посвящена актуальным проблемам устойчивого развития. Выделены принципы устойчивого развития общества для сбережения природной среды потомкам.

V. Nevesenko

Problems of steady development of world economy in the conditions of ecological calls

A modern ecological crisis puts possibility of steady development of human civilization under a threat. Further degradation of the natural systems conduces to destabilization of biosphere, loss of its integrity and ability to support qualities environments, necessary for life. The article is devoted the issues of the day of steady development. Principles of steady development of society for the economy of natural environment are selected to the descendants.

Одержано 09.11.10